

Simpozij OBDOBJA 40

Marjetka Golež Kaučič

Večvrstni svet v poeziji Alenke Jovanovski in Vesne Liponik

---

objavljeno v:

Darja Pavlič (ur.): *Slovenska poezija. Obdobja 40*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-40/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2021.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

VEČVRSTNI SVET V POEZIJI ALENKE JOVANOVSKI IN VESNE LIPONIK

Marjetka Golež Kaučič

Glasbenonarodopisni inštitut in Podiplomska šola, ZRC SAZU, Ljubljana
Marjetka.Golez-Kaucic@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.40.161-168

Prispevek se ukvarja z analizo in interpretacijo izbranih pesmi v zbirkah pesmi Alenke Jovanovski *Tisoč osemdeset stopinj* in Vesne Liponik *Roko razje*, ki tematizirajo medvrstna razmerja v večvrstnem svetu. Ugotavljamo, na kakšen način deluje njuna poetika, ko trčita na demonizacijo drugega in odkrit ali zakrit družbeni in okoljski speciesizem. Ob tem razpravljamo o simbolni in aktivni moči poezije, o tem, da njuna poezija kritizira binarno ločnico med človekom in drugimi bitji, da poudarja inherentno vrednost živali ter vključuje politično-ekonomsko kritiko globalnega kapitalizma ter tematizirano jezikovno, simbolno, materialno nasilje človeka nad drugimi vrstami in naravo.

Alenka Jovanovski, Vesna Liponik, poezija, človek, žival, medvrstna razmerja, večvrstni svet

The article examines selected poems that deal with inter-species relations in a multi-species world, from the collections of poems *Tisoč osemdeset stopinj* (A Thousand and Eight Degrees) by Alenka Jovanovski and *Roko razje* (Decays the Hand) by Vesna Liponik. Through analysis and interpretation, I consider how their poetics work when colliding with the demonisation of the Other, and overt or covert social and environmental speciesism. In doing so, I discuss the symbolic and active power of poetry, the poets' critique of the binary divide between man and other beings, and their emphasis on the inherent value of animals and, in a wider context, their political-economic critique of global capitalism and linguistic, symbolic, material human violence against other species and nature.

Alenka Jovanovski, Vesna Liponik, poetry, human, animal, inter-species relationships, multi-species world

1 Uvod

V tem prispevku se ukvarjamo z vprašanjem živali in drugih bitij v poeziji dveh slovenskih pesnic, Alenke Jovanovski in Vesne Liponik, skozi analizo izbranih pesmi v dveh zbirkah *Tisoč osemdeset stopinj* in *Roko razje*, ki ne tematizirata več živali kot simbolične reprezentacije za nekaj ali nekoga drugega, pač pa so v njih živali realna bitja, predstavniki vrste ali celo posamezniki oz. posameznice. Izhajamo iz kritike binarnosti človek – žival in teorije o večvrstnem svetu, ki ima podlago v ontološkem obratu, ta pa omogoča, da vsaj zoo/ekopoetično mislimo in vstopamo v bivajočo oz. bivajočega, ki je žival ali rastlina ali reka, tudi z njenega ali njegovega stališča. Na podlagi raznovrstnih teoretskih diskurzov poskušamo umestiti poezijo obeh pesnic predvsem skozi prizmo tistih premišljevalcev, ki že znajo gledati živalska življenja

v vrstnih in medvrstnih skupnostih ter razvijajo kritiko antropocentričnosti. Ob tem razmišljamo še o vprašanju moči poezije, o tisti resnični moči poezije, ki bi morda lahko vplivala na spremembo obstoječih razmerij med vrstami v t. i. novi ekološki paradigmi. V poeziji obeh pesnic bomo skušali ugotavljati pojav »dekonstrukcije binarne ločnice med človekom in živaljo« (Vičar 2020: 11), poudarjene inherentne vrednosti živali (Francione 2008), večvrstne skupnosti in čezvrstne družbene pravičnosti (Haraway 2016; Grušovnik 2016; Matsouko, Sorenson 2018). In še: ali je v njuni poeziji navzoča politično-ekonomska kritika globalnega kapitalizma ter tematizirano jezikovno, simbolno, materialno nasilje človeka nad drugimi vrstami in naravo (Best 2014; Taylor, Twine 2015: 6)?

2 Stvarnost sveta in ne(moč) poezije

Literatura in znotraj nje poezija naj bi oblikovala tudi zavedanje stvarnosti glede živalskega umiranja, izumiranja vrst, ubijanja za hrano in druge zlorabe ali rabe živali. E. O. Wilson (2005: 5) navaja, da bo (oz. naj bi) »polovica živali izumrla do leta 2100, življenje v oceanu še prej«. To zavedanje o živalocidu in ekocidu velikih razsežnosti je v 21. stoletju vzpodbudilo široko znanstveno razpravo o spremembi odnosa do živali in narave znotraj različnih znanstvenih ved (prim. Golež Kaučič 2017) in po Marcu Bekoffu (2010: X) naj bi bilo to stoletje stoletje raziskav in upovedovanj o živalih, a v slednjih redko tako, da so to realne živali, večinoma so le substitut za nekaj drugega. Teresa Mangum (2007: 156) meni, da reprezentacije živali v literaturi »ne morejo uiti binarni opoziciji, ki deli ljudi od živali«. Mario Ortiz Robles (2016: 6, 147) ugotavlja, »da so besedila o živalih pogosto postavljena na obrobje literarnega kanona«, večina tematizacij živali v besedilih je po njegovem mnenju precej antropocentričnih. Josephine Donovan (2011: 203–204) meni, »da literatura lahko natančno prikazuje živali le, če so same po sebi obravnavane kot subjekti in ne delujejo zgolj kot literarni pripomočki, namenjeni posredovanju človeškega položaja«. Naama Harel (2009: 19) poudarja, da je pomen besedila odvisen odbralčeve interpretacije, in trdi, da bodo bralci prepoznali nadomestne pomene, če se bodo lahko premaknili izven lastne antropomorfne perspektive. Po mnenju Oerlemansa nam poezija lahko pomaga pri novih načinih predstavljanja resničnosti ljudi in živali. To demonstrira z analizo pesmi Emily Dickinson *Po potki je prihajal Ptič*, v kateri je pesniško oblikovano srečanje s posamezno živaljo: je pesem o točno določeni ptici (Dickinson 2017: 142). Zato pesem po Oerlemansu (2018: 25) omogoča, da »lahko neko skupnost prepozna kot tisto, ki si zasluži pozornost in skrb«. Ob tem poudarja: »Živali so same po sebi intrizično zanimive« (Oerlemans 2018: 53). In prav zato zoopoetika tudi predvideva vršilskost (angl. *agency*) živali (Moe 2014: 9). Po besedah Jureta Detele bi lahko s pomočjo signalov poezije »spravili žival v um« in ti signali bi omogočili, da zoo/po/etično mislimo v novi večvrstni skupnosti, ki naj bi nastala ob transformaciji razmerij med vrstami. Detela (2011: 107) je trdil, da morajo biti živali v poeziji tematizirane tako, da ne bodo material produkcije, temveč je treba spremeniti konotiranost živali zunaj kroga človeškosti. Moč literature, ob oblikovanju zavedanja o življenjih živali in

ob relacijah ljudi z njimi, leži v moči občutenja stvarnosti, ob vživljanju v življenje drugega, čeprav se zdi, da je živalski drugi v čisto drugi dimenziji kot ljudje, kjer je realna dominacija ljudi nad živalmi popolnoma prekrila to občutenje (prim. Golež Kaučič 2021).

3 Večvrstnost sveta in poezija

Donna Haraway v delu *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*¹ poudarja, da živimo v večvrstnem svetu in se moramo zavedati genocida, biocida in celo »speciescida«, zato avtopoetika ne zadostuje več, namesto nje vstopa »sympoetika«, to je povezovanje med vrstami. Poudarja vse vrste življenj, vse vrste bivanja (Haraway 2016: 15). Poziva k izstopu iz reproduktivnega modela življenja v biološki, patriarhalni družini kot možnost ustvarjanja »čezvrstne gostoljubnosti« ali drugačnih oblik skupnosti oz. sorodstev (Haraway 2016: 162; prim. Grušovnik 2016). Tako kot Haraway, ki govori o »večvrstni pravičnosti«, kjer ni prostora za dominacijo in je čas za Zemljo, meni tudi Steven Best (2014: 140). Po Haraway mora biti tudi vrsta skupnost posameznikov. Treba je govoriti tudi o posamezni živali, ne pa samo o vrsti, da se izpostavi individuum, in to je takrat, ko nekoga pokličemo po imenu (Haraway 2008), kjer je medvrstno povezovanje, npr. med človekom in psom, res mreža dveh eksistenc. Zato bi morali vzpostaviti nove relacije z živalmi, kot je to poskušal Jure Detela, ki naj bi poskušal vzpostaviti komunikacijo s psom na drugi ravni (Detela 2018: 26; prim. Komelj 2020: 78).

Poeziji obeh avtoric umeščamo v odmik od enovrstnosti sveta in v vstop v mnogovrstnost sveta, kjer so mogoča večvrstna ali mnogovrstna sorodstva. Njuno pesemsko ustvarjanje sodi v tematizacijo mnogoobličnosti sveta, kjer lahko prav s pesniškimi postopki izstopata iz racionalnega v iracionalno in združujeta misel s čustvom ter postavita žival v položaj »ontološke ekvivalence« (Ingold 1994: XXIV); žival ni več metafora, je subjekt in pesnici ne zakrivata stvarnosti sveta ter položaja živali v njem. Njuna poezija včasih tudi omogoča, da žival skozi pesem vstopi v miselni svet bralca in odpira tiste svetove, ki binarnost in hierarhičnost zanikajo ali nazorno izpostavijo. Na kakšen način pesnici približujeta živalskega, rastlinskega in človeškega drugega bralcem, odkrivamo v analizah in interpretacijah njunih pesmi.

4 Poezija razjedenih in razjarjenih besed

Zbirka pesmi *Roko razje Vesne Liponik* družabniško vrstnost ali večvrstno sorodnost vpne v pesem o psički Paki, psički, ki je njena drugovrstna sopotnica. Pesem v dveh delih pokaže njuno izjemno medvrstno povezanost; celo v bolečini je posebna vez. Močna vez med psom in človekom je po smrti psa pretrgana, bolečina je enaka ali še močnejša, kot če izgubimo človeškega sopotnika. Psičko na koncu vendarle spusti, da odide (*za pako*, Liponik 2019: 41–42):

1 Ta izraz izhaja iz grške besede *htonično* – zemeljsko; gre za zemeljsko obdobje ali *htulucen/zemljocen*, v nasprotju z izrazi *antropocen*, *kapitalocen* (prim. Baker 2019: 159).

in ona me čuva
 oklepa se
 s pastmi vseh dlak
 nad vodo plane
 zaostri se
 rastje mokro mirno
 telo z vso težo

Večvrstno sorodstvo je seveda mogoče, a le takrat, ko binarnosti ni več (prim. Komelj 2021: 78). Liponik s to zbirko ustvarja poezijo izrazite večpomenskosti. Je poezija, kjer se lahko človek spoji z jablano (*humor*, Liponik 2019: 7); večvrstni svet, ki ni odsotnost narave, ni odtujenost drugega, temveč je možnost spojitve v njem. Pesnica tudi tematizira t. i. akcijo živali ali živalski upor, ko se žival upre temu, da bi bila žrtev, da bo končala na krožniku človeške nenasitnosti, izbere beg pred smrtjo. »Iz klavnice je pobegnil bik / taval je po ulicah / [...] / bika so odnesli / in razkosali // če se zjutraj pelješ mimo klavnice / lahko vonjaš / ljubezen« (*iz klavnice je pobegnil bik*, Liponik 2019: 29–30). A to ni le instinktivni akt, živali se lahko uprejo tudi v političnem in družbenem pomenu. Sarat Colling (2018: 25–26) meni, da je tudi pri živalih »odpor [...] dejanje, ki vključuje željo po osvoboditvi iz ujetništva, nasilja in trpljenja, ki se pojavlja v sistemih nasilja in prevlade«. Liponik resignirano ugotovi, da »itak nekje drugje itak / vedno / najebejo živali« (*itak*, Liponik 2019: 40) in njihovo življenje je nenehen tek pred smrtjo: »tekkel je zajec z zajčjo masko se je dotikal smrti« (*tekel*, Liponik 2019: 47). V ciklu *raz grabež* spregovori o ubijanju živali, v pesmi *ob večerih dolgo čakaš na obrežju* o nasilju človeka, ki grabi, razgrabi in raztrga in ubija telesa, ki živijo v vodi. Pesnica jih ne imenuje ribe, tematizira le akt ubijanja in nato zabris njihovega obstajanja: »uloviš jih / in ubiješ / tolčeš ob kamen / dokler telo ne utihne / dokler ne trzajo več [...] da jih je vsak dan manj.« (Liponik 2019: 27) To ubijanje nato poveže z ekocidom in onesnaženjem narave. V pesmi *bela mačka* neizprosno razje še eno lažno turistično podobo, ko s podobo zapuščenih, lačnih prostoživečih mačk in psov pokaže realnost njihovih življenj v turističnih krajih. Beseda *telesnost*, ki jo ponovi v pesmi, je tista, ki onemogoča videti žival le kot metaforo ali simbol, žival in človek sta skupaj v telesnosti, nastaja nova telesna subjektiviteta, a nato se z dominacijo človeka vse spremeni: »bela mačka / udrti kosti manjkajoč / rep / se ozira za sitostjo / na *lebuh king* / telesnost / rane / telesnost indijskega mesarja« (Liponik 2019: 33–34). Ena najbolj pretresljivih pesmi Vesne Liponik pa je pesem o psu, ki ni posebej imenovan, a se zdi, da je tisti, ki je na verigi prav pes, ki si želi izhoda iz samote, nestrpno čakajoč na tistega, ki ga je privezal. A nato sledi želja ponovno biti sam, ko tisti vendarle pride, saj se nič ne spremeni. Dominacija človeka nad živaljo je popolna.

privezan na verigo
 ko je sam
 čaka na drugega
 privezan na verigo

ko ni sam
 želi da drugi
 odide
 (*privezan*, Liponik 2019: 36)

Sorodstvo z živaljo Liponik tematizira tudi v pesmi o mrtvih konjih: »nosili so jih / to so bili mrtvi konji / vem da je bil njegov brat konj« (Liponik 2019: 39).

5 Neznosna vročina lave besed

Zoopoetika je vedno pisanje s stališča živali in poezija Alenke Jovanovski z globoko zoo/po/etiko poskuša raztopiti, požgati nevzdržno, ubijalsko, s klici po novem. Kritizira tako odnose med ljudmi kot odnose ljudi do živali, ki so izrazito hierarhični. To tematizira v pesmi *Priprave na praznik v Salòju* (mesto v Lombardiji), v kateri besede ne pomenijo, kar naj bi pomenile, ali pa pomenijo prav to. Tam nekje, v notranjosti nekega praznika, kjer fašisti plešejo valček. Ni več besed, ki bi neposredno označevale nasilje, so zgolj neke skonstruirane besede, ki se prenarejajo, da so nekaj drugega, kot so, da ne bi neposredno reprezentirale nasilja nad ljudmi, rastlinami, živalmi; so kot lingvistična laž, lingvistični speciesizem (Dunayer 2009), so ovira: »kot eksistencialna tamponska cona« (Grušovnik 2020: 28), da ne bi videli resnične smrti.

Vmesnik se prijazno zadre v meso.
 Piščančja glava in kravje oko
 s poslednjo solzo, zmlato v kašo.
 Simulaker vode, ki *se ga vbrizga*
 v izpraznjena mesta:
 V torteline, prsne vsadke, koline.
 (Jovanovski 2018: 12)

Alenka Jovanovski izhaja tudi iz analize Agambenove delitve na *bios* (politična oblika življenja) in *zoé* (generična oblika življenja) ali pojmovanja biopolitične cezure, ko je nasilje v človekovem odnosu do živali uporabljeno kot ločnica med življenjem in smrtjo, žival je potisnjena v perspektivo *vmes* (Jovanovski 2020: 14). Jovanovski pokaže ta *vmes*, ta strašni nož, ki ga imenuje *vmesnik*, ki loči ljudi od živali, a krvavo, z nasiljem. Pravi pomen besede se skriva zato, da se zakrije ta razlika, rejne živali reprezentirajo zgolj-življenje, človek pa je govoreče in politično ter kulturno bitje (po Heideggerju (1983: 374) naj bi žival reprezentirala zgolj-bivanje in ne-eksistiranje). In v pesmi, na simbolni ravni, je negacija realnosti s simulakrom vode. To ni voda, temveč je mrtvo tkivo nekoč živega bitja, ki ga zamenja neka navidezna zmes, ki se vbrizga, kot da ne bi bila nič drugega kot zdravilo ali hrana?

Za pesnico je pisati pesmi kot uporabljati noge, iti naprej in naprej, a svet opazovati v podrobnostih: »kako izginjajo čebele / in je travnik v gluhoti / samo na videz podoba obilja. // Da človeka pretepejo, / ko ignorira oblast«. Pesem je zanjo preživetvena strategija. In zato se bo vedno našel nekdo, ki bo uporabljal noge in »objemal drevesa«, nekdo, ki bo vedno iskal in se ne bo vdal (*uporabljanje nog*, Jovanovski 2018: 14–15). Zelo pomembno se ji zdi, da »nima nihče pravice pozabiti

/ ničesar, kar je živo« (*Pesem za Vesno Liponik*, Jovanovski 2018: 29). Njena lava besed se ustavi ob tistih, ki nekaj ohranjajo, tematizirano v pesmi *Prezervatorji*, a to ohranjanje je ohranjanje kapitalističnih dobičkov: »s solzo v očesu jih spremljajo, / telesa izrinjenih, odvržena v smeti, / s solzo v očesu spremljajo svoje dobičke«. In tako nastane nekaj, kar pesnica imenuje rezervat, »kjer so osebkki prosto zamenljivi, / kjer nasilje razglašajo za ljubezen, / kjer so terapije recepti za smrt« (Jovanovski 2018: 35). Jovanovski razgalja lažno sočutje ljudi, ki se imajo za empatične, smilijo se jim siničke sredi zime, a to je tudi vse – nič ne naredijo, še hrane jim ne dajo sredi zime. Sinička jim pusti znamenje v snegu, ki ostane neprepoznavno, nevidno ljudem brez notranjega ognja – in pesnica zapiše: »Tri vejice se odtisnejo v sneg. / Sinička: / abeceda brez besed« (*Empatiki*, Jovanovski 2018: 45).

Pesnica meni, da so vsa živa bitja podvržena kapitalistični logiki, ki jih razoseblja, tako ljudi kot živali, empatija je navidezna, v tem svetu so bitja v primežu izkoriščanja in dobička. To obravnava v ciklu *ih bin ajn bin*, v *10 pesmi*. »Neoliberalna metlica miksa ljudi, kot da so jajca / lupine vrže v smeti / živali miksa v nekakšno kostno moko [...] rakušev mlin gori, strašno / prodali ga bomo za nova parkirišča in obtožili cigane / [...] boga babica, zdaj nima kje prespati / ste opazili posnetek glasu / poudarek je na boga / ne na tem, da bi poiskali bivališče« (Jovanovski 2018: 107). Analiza in sinteza sveta se pri Jovanovski razpira v *13 pesmi* (prav tam: 110–111), kritični pogled na antropocentrizem in ekološko razdejanje zemlje je predstavljeno s podobo ali odo o krofu, ki vsebuje sestavine, povezane z izkoriščanjem delavcev, ubijanjem nevidnih bitij v zemlji, dreves, ki so dala marelice, z zastrupljeno vodo, mrtvimi galebi in kokošmi, ki dajejo jajca. Vse sestavine, ki so v krofu, niso le živila, so produkcija narave, ljudi, živali, rastlin, ki ob posameznih sestavinah umirajo, so zastrupljeni, onesnaženi, izkoriščani, puščajo črn odtis. Krof z marelično marmelado ni le krof, je po njenem magma, ki deluje na več ravneh, zato oda krofu ni samo oda krofu, je oda življenju v celoti, a to ni več oda radosti, je oda žalosti, saj že samo eno popolnoma banalno živilo, s tem, da je narejeno in zaužito, vsebuje mrežo smrti in uničenja. Ta pesem poskuša z gostoto jezika, strukture in pomenov razkrivati prepletenost in sovplivanje v hierarhiji neke produkcije in pokazati na to, česar se sploh ne zavedamo ali pač celo nočemo vedeti in videti. Medvrstno sorodstvo med živalmi in ljudmi, nekaj, kar naj bi bilo samoumevno, kar naj bi umaknilo ločnico med ljudmi in živalmi, je razumevanje, da je treba prav to ločnico raztopiti in se zavedati, kako pomembno je sobivanje med ljudmi in živalmi: »Odhajam z ljudmi, vračam se s taščicami. / Kaj poješ, taščica? // Ki sem, ki sem, ki sem. // Vejnata sled se topi / v odprto: korak do objema« (*11 ljudje-živali*, Jovanovski 2018: 46). Zadnja pesem *za zaključek naj bo reka* je v prvih verzih podoba navidezne idile s hiško, iz katere se iz dimnika kadi in je vse mirno, nato pa pesnica kar naenkrat obrne pogled v resničnost – razmišlja o tem, ali bi lahko pšenica porušila te stene, za katerimi se skriva človek, tok regulirane reke, kjer so le nekatere živali (raca, racak, siva čaplja); bela gos se nato razkrije kot bela polivinilasta vrečka, s smetmi v trupu. In pesnica prav s to podobo razkrije vso bedo ekološkega razdejanja, ki ga povzroča človek, sama pa skupaj s to resnico kliče po

radikalni spremembi. Razkriva se tudi v stvarnosti življenja realnih živali in okolja, za katerega Calarco meni, da je »ekološki problem [...] mogoče ustrezno obravnavati le z razvojem splošne ekološke filozofije ali ekozofije, ki je hkrati strukturirana v treh ekoloških registrih: socialnem, okoljskem in miselnem« (Ohren, Calarco 2018: 2). In ga obravnavati tudi s poezijo, saj Alenka Jovanovski meni, da lahko v poeziji, v nekaterih pesmih, »pride do posebne perspektive, ki združuje vse na osnovi oblike – življenja« (Jovanovski 2020: 52), kar naj bi bila edina pot, ki naj bi spremenila življenjske prakse tudi na podlagi zoo/eko/poetike.

6 Sklep

Poezija Vesne Liponik in Alenke Jovanovski žival obravnava kot inherentno bitje, s kritiko diskurzivnih, simbolnih in materialnih umeščenosti živali, ki predpostavljajo hierarhične odnose med ljudmi in živalmi. Pesnici izhajata iz opazovanja različnih diskriminacij drugega. Poudarjata, da mora pesem tematizirati realne izkušnje živali, njihovo ranljivo telesnost, jih prikazati kot subjekte njihovih lastnih življenj, ki niso enaka človeškim, in osvetliti razmerja med človekom in živaljo, ki so v večini še vedno temelječa na nasilju ali ignoranci. Obe pesniški zbirki, *Tisoč osemdeset stopinj* in *Roko razje*, s posameznimi pesmimi kažeta na to, da je treba spremeniti življenjski tok, da je treba raztopiti, z lavo besed raztaliti obstoječi antropocentrični pogled na svet oz. transformirati svet antropocena in kapitalocena v svet ekocena. Z roko, torej aktivno, razjedati strahoten človeški odnos do živali kot bitij klavnic in farmskih taborišč, osredičiti človekov pogled na živalsko trpljenje in smrt, kot tudi ozavestiti uničenje okolja ter se proti njemu boriti. Poezija, tudi njuna, lahko daje podobo, snov in realnost živalim, rastlinam, vsemu živemu in neživemu. Senzibilizira lahko tistega, ki jo ustvarja, in tistega, ki jo bere.

Literatura

- BAKER, Timothy C., 2019: *Writing Animals. Language, Suffering, and Animality in Twenty-First-Century Fiction*. Cham: Palgrave Macmillian.
- BEKOFF, Marc, PIERCE, Jessica, 2010: *Wild Justice: The Moral Lives of Animals*. Chicago: University of Chicago Press.
- BEST, Steven, 2014: *The Politics of Total Liberation. Revolution for the 21st Century*. New York: Palgrave Macmillian.
- COLLING, Sarat, 2018: Animal Agency, Resistance and Escape. Atsuko Matsuoka, John Sorenson (ur.): *Critical Animal Studies. Towards Trans-species Social Justice*. London: Rowman Litelfield. 21–45.
- DETELA, Jure, 2011: *Orfčni dokumenti*. Uredil Miklavž Komelj. Koper: Hyperion.
- DETELA, Jure, 2018: *Zbrane pesmi*. Uredil Miklavž Komelj. Ljubljana: Beletrina.
- DICKINSON, Emily, 2017: *Ta svet ni konec. Pesmi in pisma*. Prevedla Nada Grošelj. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- DUNAYER, Joan, (2004) 2009: *Specizam. Diskriminacija na osnovi vrste*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Čakovac: Dvostruka duga.
- DONOVAN, Josephine, 2011: Aestheticizing Animal Cruelty. *College Literature* XXXVIII/4. 202–217. Na spletu.
- FRANCIONE, Gary L., 2008: *Animal as Persons: Essays on Abolition of Animal Exploitation*. New York: Columbia University Press.

- GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka, 2017: Ontološki obrat v folkloristiki in/ali zoo/ekofolkloristika. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* LVII/3–4. 38–42. Na spletu.
- GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka, 2021: From Racism to Speciesism: the Question of Freedom of the Other in the Works of J. M. Coetzee and Jure Detela. Maria Herrera-Sobek, Francisco A. Lomelí, Luz Angélica Kirschner (ur.): *Human Rights in the Americas*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group. 266–282.
- GRUŠOVNIK, Tomaž, 2016: *Etika živali: o čezvrstni gostoljubnosti*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- GRUŠOVNIK, Tomaž, 2020: Nelagodna bližina: smrtnost živali in človeka. Branislava Vičar (ur.): *Pojmovanja živalskih smrti: Antropocentrizem in (ne)možne subjektivitete*. Koper: Annales ZRS. 23–34.
- HARAWAY, Donna, 2008: *When Species Meet*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- HARAWAY, Donna, 2016: *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press.
- HAREL, Naama, 2009: The Animal Voice Behind the Animal Fable. *Journal for Critical Animal Studies* VII/2. 9–21.
- HEIDEGGER, Martin, 1983: *Die Grundbegriffe der Metaphysik Welt-Endlichkeit-Einsamkeit*. Frankfurt am Main: Verlag Vittorio Klostermann.
- INGOLD, Tim (ur.), 1994: *What is an Animal? One World Archeology I*. London, New York: Routledge.
- JOVANOVSKI, Alenka, 2018: *Tisoč osemdeset stopinj*. Ljubljana: Center za slovensko književnost (Aleph, 186).
- JOVANOVSKI, Alenka, 2021: Zoé, bios in forma-di-vita pri Agambenu. Branislava Vičar (ur.): *Pojmovanja živalskih smrti: Antropocentrizem in (ne)možne subjektivitete*. Koper: Annales ZRS. 35–54.
- KOMELJ, Miklavž, 2020: Smrt živali in metafora. Branislava Vičar (ur.): *Pojmovanja živalskih smrti: Antropocentrizem in (ne)možne subjektivitete*. Koper: Annales ZRS. 73–87.
- LIPONIK, Vesna, 2019: *Roko razje*. Ljubljana: Založba ŠKUC (Lambda, 140).
- MATSUOKA, Atsuko, SORENSON, John, 2018: *Critical Animal Studies: Towards Trans-species Social Justice*. London, New York: Rowman and Littlefield.
- OERLEMANS, Onno, 2018: *Poetry and Animals. Blurring the Boundaries with the Human*. New York: Columbia University Press.
- OHREN, Dominic, CALARCO, Mathew (ur.), 2018: *Exploring Animals Encounters. Philosophical, Cultural and Historical Perspectives*. Cham: Palgrave Macmillan.
- ORTIZ-ROBLES, Mario, 2016: *Literature and Animal Studies*. Abingdon, Oxon, New York: Routledge.
- TAYLOR, Nik, TWINE, Richard (ur.), 2015: *The Rise of Critical Animal Studies. From the Margins to the Centre*. New York: Routledge.
- VIČAR, Branislava, 2020: Pojmovanja živalskih smrti v neantropocentrični perspektivi. Branislava Vičar (ur.): *Pojmovanja živalskih smrti: Antropocentrizem in (ne)možne subjektivitete*. Koper: Annales ZRS. 9–19.
- WILSON, E. O., 2005: *The Creation an Appeal to Save Life on Earth*. New York: Norton.

Prispevek je nastal v raziskovalnem programu P6-0111 Folkloristične in etnološke raziskave slovenske ljudske duhovne kulture, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.